

Kuran aşygy Gýotäni täsirlendiren şahs: Abul Taýýyp

Category: Edebi

makalalar, Filosofiýa, Goşgular, Kitapcy, Nukdaýnazar, Sözler

написано kitapcy | 24 января, 2025

Kuran aşygy Gýotäni täsirlendiren şahs: Abul Taýýyp KURAN
AŞYGY GÝOTÄNI TÄSIRLENDIREN ŞAHS: ABUL TAÝÝYP

Putiniň, Mahmud Abbasyň we Erdoganynyň gatnaşmagynda Moskwada Merkezi metjidiň dabaraly açylyşy boldy. Günbataryň yslama bolan sowuklygyny hemmeler bilýär. Munda günbatarly döredijilik we sungat işgärleriniň hyzmaty az-uçuk däl. Nemes suratkeşi Albreht Dýureriň çeken "Türk hökümdar" grawýurasy Ýewropada emele gelmäge başlan "despotik" düşünjäniň birinji görkezijisidi. Şekspir öz Otelloşyny "başy sarykly, iňňän howply türk" diýip gepletdi. "Don Kihotyň" awtory Serwantesiň Inebahty, Nawarin, Modon söweşlerinde ýaralanandygyny, türkleriň zalym bolýandyklaryny ýazman bilmedi. Rus ýazyjysy I.Turgenew "Arefe" eserinde türklere görnetin duşmançylygyny bildirdi. Ýewropada bize bolan "ýaramaz garaýyşyň" döremeginde Martin Lýuteriňem tagallasynyňam az bolmandygyny aýtmak gerek. Netijede Makiawelliden Monteskyä çenli birnäçe ýewropaly akyldarlar Gündogar despotizminiň medeniýetiň ganym duşmandygyny ýazdylar durdular! Emma... Günbataryň iň beýik danasy Gýote ýaly şahslaram az däl...

Günbatarda VII asyrdan bäri yslama duşmançylykly garaldy.

1143-nji ýylda Klýuniniň baş ýepiskopy Pýotr Dostopoçtenynyň, 1616-njy ýylda Nýurnbergde işlän ruhany Solomon Şwaýgeriň eden

terjimelerinde yslam we Hezreti Muhammediň (s.a.w) durmuşy barada hetden aşyýy duşmançylykly pikirler bardy. Bular ýaly propoganda maksatly terjimeler-ýazgylar sebäpli Ýewropada yslama garşy meýiller örc alyp ýaýrady.

Adamkärçilikli nukdaýnazardan Kuranyň birinji terjimesi 1647-nji ýylda neşir edildi. Arap dilinden fransuz diline edilen bu terjime Stambuldaky fransuz maslahatgüzeri (konsuly), Andre dýu Rýe tarapyndan edildi.

Orta asyr tümlüginu ýykan Renessans galkynyşy bilen yslama bolan garaýyşam üýtgeýärdi. Munda iň uly hyzmat Gýotä degişlidi.

1770-nji ýyl. Gýote hukuk ugrundan doktorlyk dissertasiýasyny goramak üçin Strasburg uniwersitetine gatnap ýören günlerinde teolog Iogann Gotfrid Gerderem Strasburga geldi. Gýote özünden baş ýaş uly Gerder bilen dostlaşdy. Bu dostluk beýik şahyry Kurany-Kerim bilen tanyşdyrdy.

Gýote özara gürründe Gerdere "Şeýle bir hikmetli, şeýle bir saldamly sözler ulanýarsyňyz welin, meni munuň çeşmesi gyzyklandyrýar?" diýdi. Gerder "Ine, meniň hikmetli sözlerimiň çeşmesi" diýip, arap dilinde ýazylan bir kitaby uzatdy. Bu kitap Kurany-Kerimdi.

Şol bir wagtyň özünde şahyr we ýazyjy bolan Gerder "Eger nemes halkynyň şular ýaly gollanma kitaby bolsady, onda kim bilýär, bizde neneňsi beýik akyldarlar we şahyrlar dörärdi" diýip, Kuranyň durmuş we edebiýat üçin ähmiýetine ünsi çekdi.

Gerder mukaddes kitabymyz bilen filosof Immanuel Kantyň söhbetlerinde tanşypdy.

... Köp wagt geçmänkä Kurany okamaga we agtarmaga başlan Gýotäniň ruhuny Hezreti Muhammede (s.a.w) we yslama bolan ymtylyş gaplap aldy. Çünki tolerantlykdan we göni karara gelmelerden daşda pikirlenesi gelýärdi...

Gerdere ýazan hatynda şeýle diýdi:

"Kurany Kerimde Hezreti Musanyň (a.s) doga edişi ýaly doga edesim gelýär."

Ol doga şudy: "Ýa Rebbim, şu dar göwsümi giňelt!" Bu doga Kuranyň 20-nji süresiniň 26-njy aýatydy.

Kuranyň nemes dilindäki terjimeleri göwnüne ýaramadyk Gýote bulary Kuranyň tefsiri bolmaga-da laýyk görmedi, düýpli kemçilikli saýdy. Her niçik-de bolsa...

Kurany-Kerimiň ýalňyşlyklardan we kemçiliklerden doly terjimesini okandygyna garamazdan, "sözüň beýikliginiň,

saldamlylygynyň öňünde haýran galdym" diýmekden saklanyp bilmedi:

"Kitaplaryň kitaby Kuran hakynda kim näme diýse şony diýsin, men olara gulagymy ýapýaryb. Musulman hökmünde maňa parz boluşy ýaly Kitaplaryň kitabydygyna ynanýaryn..."

Gýote "Gündogar-Günbatar diwany" eserinde Andre dýu Rýeniň 1770-nji ýyla çenli sekiz gezek çap edilen Kuran terjimesinden peýdalandy. Ýlham alan we jikme-jik öwrenen terjimesi bolsa 1698-nji ýylda Lýudowiko Maraççiniň latyn diline terjime eden filologiki wersiýasydy.

"Faustdan" soň iň esasy eserlerinden hasaplanýan "Gündogar-Günbatar diwanyny" 1816-njy ýylda okyjylaryna hödüründe şeýle diýdi: "Gündogar-Günbatar diwanynyň" awtory özüniň musulmandygy barada aýdylýan gürrüňleri inkär edip bilmez!"

Gýote bu eseriniň "Muhammet" bölümünde Kuranyň stiliniň ajaýypdygyny şeýle sözler bilen öwdi:

"Kuranyň stili kesgitli, beýik, ajaýyp we belent pafosdadyr."

Gýote fanatizme (yňdarmalyga), ýobazlyga we diýdimzorluga garşy giden beýik gündogarlylar bilen hemişe gyzyklandy. Beýik şahyr Gýotäniň dilinden Hezreti Muhammediň (s.a.w) ady setirlere döküldi. Aşakdaky bentde adamzadyň magnawy şamçyragy bolan Hezreti Muhammediň (s.a.w) güýjüni daglardan atylyp çykan dury suw metaforasy bilen taryp etdi:

"Söýünç, söýünç durnagöz,

Hem parlak ýyldyz deýin

Bir dag çeşmesi..."

Gýotäniň yslama ýakynlaşmagyny diňe Gotfrid Gerder bilen tanyşlygyna baglanyşdyrmak ýalňyş bolar.

Ýene bir geniý bardy: Abul-Taýýyb! Ýagny, Mütennebi...

Gýote şol wagt ýaňy on alty ýaşyndady...

• PROGRESSIW MUSULMAN ŞAHYR

1765-nji ýyl...

Leýpsigde bolan kitap sergisinde nemes alymy Iogann Ýakob Reýske "Arap şygryýetinden nusgalar. Mütennebiniň aşykhanasy we gyançly goşgulary" atly kitaby arap we nemes dillerinde neşir etdirdi. Gýote on alty ýaşyndady we ol durmuşyny düýpgöter üýtgedip taşlajak Mütennebi bilen bu kitap arkaly

tanyşdy.

Ady – Abul Taýýyp (915-965)...

Kufe şäheriniň Kenda obasynyň dünýä indi. Asly ýemenli Juf taýpasyndandy. Kakasy hammaldy.

Heniz çagaka uçursyz zehini, güýçli ýatkeşligi bilen ünsi çekdi.

Ýaşlyk ýyllarynda Şamda ýaşady. Çeper edebiýat we sungatyň dürli ugurlary bilen gyzyklandy. Arap şygryýetinde şeýle bir kämillige ýetdi welin, hatda käbirleri ony şol döwrüň meşhur şahyry Abu Tammamdanam ileri gördüler.

Al-Djofi, Al-Kendi, Al-Kufi we ahyrynda "pygamberlige ýeten" manysyny berýän Mütennebi tahallusyny berdiler.

Munuň sebäbi, beýleki arap şahyrlaryň ony pes görüp, kemsidiji sözleri aýtmaklarydy.

Mütennebi lapykeçlige düşmedi, arap edebiýatynyň we filosofiýasynyň iň ösen döwrüniň iň meşhur şahyrlaryndan biri bolup ýetişdi.

Apbasy dinastiýasynyň yslam dünýäsiniň agalygyny eýelän wagtlary täze paýtagt Bagdat edebiýatyň we sungatyň merkezine öwrülipdi.

Şahyr halanan şygrylary arkaly uly baýlyk toplady. Garyp-gasarlaryň tarapyny çalyň, progressiw pikirleri bilen halk köpçüliginiň söýgüsini gazandy. Yslam dünýäsindäki sosial-adalatçy hereket bolan karmatileri goldady.

Hemişe bolşy ýaly ýobazlar tarapyndan "täze din döretjek bolmakda" aýyplanyp, zyndana salyndy. Iki ýyldan soň boşadyldy.

Şamyň häkimi Bedr el-Harşani ony köşk şahyry edip ýanyna aldy. Bu ýagdaý bir ýarym ýyl dowam etdi. Garamaýaklaryň tarapyny çalyandygy üçin bu ýerdenem oňuşman aýrylmaly boldy. Halabyň hamdani emiri Seýfuddöwläniň şahyry boldy. Emiriň köşgünde dokuz ýyllap ýaşady we iň gowy goşgularyny şu ýerde ýazdy. Seýfuddöwpe bilenem arasyna tow düşensoň, özüni ynjalyksyz duýdy. Bütün maşgalasy bilen bile ilki Şama, ol ýerdenem Müsüre göçdi. Bu ýerden Eýrana çenli uzaýan göçhä-göçlüğinde ýerini zol üýtgetdi durdy.

Maddy we ruhy taýdan agyr kynçylyklara uçrady. Aýakýalaňaçlar

hereketi karmatiler bilen gatnaşygy sebäpli häkimiýetler bilenem oňşugy kynlaşdy. Mundan beýläk hiç ýazasy gelmedik odalaryny gaýtadan ýazmaga başlady.

955-nji ýylda (käbir çeşmelerde 965-nji ýyl) Eýrandan Bagdada gidende bir bedewiniň (beduin, çarwa arap) talaňyna uçrady. Beýik şahyr talaňçy betpäliň elinden öldi.

Arasynda golýazma "Diwanynyňam" bolan ähli goş-golamy dagady, ýitirim boldy.

Ölüminden nijeme ýyllar geçensoň arap talyplary Mütennebininiň "Diwanyny" köpçülige ýaýdy.

Emma... Gýotäniň döwründe ýewropalylara Mütennebininiň ady nätanyşdy. Olar Mütennebininiň adyny Gýotäniň "Gündogar-Günbatar diwanyndan" soň eşitdiler. Gýote diwanynyň şygry bilen ýazylan bölümini heniz doly ýazyp gutarmanka, 1816-njy ýylda Ýozef fon Hammer-Purgştal şahyryň ýaşlykda ýazan goşgularyndan dokuz sanysyny "Mütennebiden nusgalar" ady bilen çap etdi. Sözbaşyda Hammer şeýle diýýärdi:

"Hezreti Muhammet (s.a.w) nähili pygamberleriň iň soňkusy we täji bolýan bolsa, Mütennebi-de yslam şahyrlarynyň ilkinjisi we täjidir."

Abul Taýýyp öz ýaşan döwründe-de, ölüminden soňky döwürde-de arap poeziýasynyň öçmejek yz galdyran şahyrlarynyň arasynda ýer aldy.

Biziň günlerimizde-de Demirgazyk Afrikada goşgulary iň köp okalýan şahyrlaryň başyny Abul Taýýyp çekýär.

Gýotäni Gýote eden çeşmeleriň arasynda diňe Mütennebi ýokdy: Abulkasym Ferdöwsî, Hoja Hapyz, Ibn Tufeyl, Feridüddin Attar, Kaýs, Abdurahman Jamy, Möwlana Jelaleddin Rumi, Kanuny Soltan Süleýmanyň şeýhulyslamy Ebussuud endi ýaly gündogarlylar bardy.

Gynansak-da...

Gündogaryň ýobazlary (fanatikleri) Gýotäniň gollanan medeniýetini görmezlige saldylar, hatda ellerine geçen pursatynda progressiw musulmanlary bogdular, hamyny ýüzdüler, ýakdylar...

• SADYK SELIMIŇ NESLI: GÝOTE!

Latyn, grek, italýan, iňlis, fransuz, ibrany dillerini bilýän, şekillendiriş sungatynda, saz sungatynda, çeper edebiýatda, botanika we matematika ugurlarynda özüni özi taýýarlan Gýote kim bolupdyr?..

1749-njy ýylyň 28-nji awgusty. Germaniýanyň Frankfurt şäherinde aristokrat aklawjy Ýohann Kaspar Gýote bilen şol wagtyň Frankfurt munisipialetiniň başlygynyň gyzy Katarina Elizabet Tekstoryň maşgalasynda dünýä indi.

Professor Robert Sommers, Karl Kneç, Bernt Engelmann ýaly taryhçylaryň aýtmagyna görä, Gýotäniň ata-babasy seljukly-(türkmen) beglerinden Sadyk Selim Soltana baryp direýär.

Ýohan ady berilen Sadyk Selim Soltan polkownik çinini aldy we aristokrat maşgalanyň gyzy Rebekka Bergman bilen maşgala gurdy. Bularyň nikasyndan üç ogul dünýä indi. Ogullary kakasy aradan çykanda Brankenheýmde türk stiline bir kümmet gurdurdylar. Üç doganyň üçüsem şu ýerde jaýlanan. Bu kümmet häzirem bar we "Soltanlar kilisesi" diýilýär!..

Ýene bir uruş on ýaşlyja Gýotäniň durmuşyny özgertdi.

Awstriýa-Fransiýa bileleşigi Frankfurty basyp alanda, Gýotäniň öýi ştab-kwartira bolup hyzmat etdi. Sungat eserleriniň muşdagy bolan serkerdäniň üstünden Gýote fransuz sungaty bilen tanyşdy. Iki ýarym ýyllyk okkupasiýa döwründe şol öýde geçirilen üýşmeleňlerde birnäçe sungat işgäri bilen tanyşlyk açdy. Gastrolýor teatr jemgyýetiniň Racinedir Molýeriň pýesalaryndan sahnalaşdyrýan spektakllaryna tomaşa etdi.

Injili okamaga başlady. Halamaýan zady – buthana gitmekdi. Hristianlygyň taryhyny halanokdy, diýdimzorluklaryň we ýalňyşlyklaryň dürüşdesi hökmünde görýärdi.

On alty ýaşynda Leýpsig uniwersitetinde hukuk ugrundan okamaga

başlady.

Ilkinji goşgy setirlerini birinji gezek aşyk bolan gyzybAnna Katarina Kethen Şenkopfa bagyşlap ýazdy.

Ýazan "The Lover's Caprice" pýesasyny okanda nähili söýgi derdini çekendigini bilse bolýar.

"Annette" atly ilkinji goşgular kitabyňy neşir etdirdi. Ýurist bolup Darmstadt sudunda işlemäge başlady. "Frankfurter Gelehrte Anzeige" atly meşhur medeni-sungat gazetinde kinofilmler, spektakllar we kitaplar boýunça tankydy synlary ýazdy.

1774-nji ýylda ýazan "Ýaş Werteriň hasratlary" atly eseri oňa meşhurlyk getirdi. Ýazyjy hristianlykdan ýüz öwürýändigini mälim etdi. Meşhur edebiýatçy Şiller oňa "Die Horen" edebi žurnalynda çykyş etmegi teklip etdi. Şol döwrüň iň meşhur baletlerinden "Hazynalar awçysy" we "Jadyly nala" eserlerini ýazdy. Kristiana Wulpus bilen nikalaşdy.

1806-njy ýyl. Ogly Karl Awgust dünýä indi.

"Faust" eserini ýazmaga başlanda ýene bir uruş onuň durmuşyny üýtgetdi: Napoleonyň ýörişleri döwründe fransuzlara garşy söweşen ruslar Weýmar şäherine girýär... Rus goşunlarynyň arasynda musulmanlar bardy. Olar başgyt türkleridi. Gýoteniň ýatlama depderinden görnüşine görä, olar Weýmar protestant buthanasynyň liseýiniň zalyny mesjide öwürip bilelikde namaz okapdyrlar. Gýote başgyrtlaryň sowgat beren "ok-ýaýyny" alyp, kamininiň (pejiniň) üstünden asyp goýdy.

1810-njy ýylda "Reňkler teoriýasy" kitabyňy neşir etdirdi.

1816-njy ýylda aýaly aradan çykdy. Soň ol on dokuz ýaşly gyz Ulrike von Levetzow'a aşyk boldy. Onuň yzyna düşüp Marienbaddan Karlsbada çenli gidenem bolsa, lapykeç halda Weýmara dolandy. Ol bu söýgüsi bilen ýanyp-tutaşyp ýazan "The Marienbad" elegiýasy şahyryň uly ýaşda ýazan iň gowy eseri boldy. Şondan bir ýyl soň edebi şahsyýetiniň kämilleşmegine uly täsiri bolan Frau fon Ştaýn we ogly aradan çykdy.

1832-nji ýylyň 22-nji martynda iň beýik nemes şahyry Gýote Weýmarda aradan çykdy.

Onuň ömrüniň soňky on ýylynda mukaddes Gadyr gijesini baýram

edip geirendigi aýdylýar.

Soner ÝALÇYN.

"SÖZCÜ" gazeti, 27.09.2015 ý. Edebi makalalar